

Р. А. Трифонов

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

«Солодкі слова» в сучасному українському медіадискурсі

Трифонов Р. А. «Солодкі слова» в сучасному українському медіадискурсі. Розглянуто вираз *солодке слово* як своєрідний метамовний коментар. Відзначено його зв'язок із прецедентним висловом, важливу роль у створенні експресії. Виділено типи лексем, які супроводжуються такою характеристикою. Показано, що в різних випадках досліджуваний коментар може підкреслювати як денотативні, так і конотативні особливості лексичних одиниць.

Ключові слова: *метамова, інтертекстуальність, прецедентність, конотація, експресія, оцінка, лексична стилістика.*

Трифонов Р. А. «Сладкие слова» в современном украинском медиадискурсе. Рассматривается выражение *сладкое слово* как своеобразный метаязыковой комментарий. Отмечены его связь с прецедентным высказыванием, важная роль в создании экспрессии. Выделены типы лексем, сопровождаемых такой характеристикой. Показано, что в разных случаях исследуемый комментарий может подчеркивать как денотативные, так и коннотативные особенности лексических единиц.

Ключевые слова: *метаязык, интертекстуальность, прецедентность, коннотация, экспрессия, оценка, лексическая стилистика.*

Tryfonov R. A. «Sweet Words» in Contemporary Ukrainian Media Discourse. The phrase *sweet word* is considered as a special metalingual comment. Its relationship with the precedent statement is established and its role in expressivity creation is noted. The types of lexemes accompanied by this characteristic are pointed out. The comment under consideration is shown to emphasize denotative or connotative peculiarities of lexical units in different cases.

Key words: *metalanguage, intertextuality, precedence, connotation, expression, evaluation, lexical stylistics.*

Різноманітні метамовні коментарі, що відображають індивідуалізоване сприйняття слів як одиниць внутрішнього лексикону мовця, показові і для мовної свідомості часу, і для позиції особистості в дискурсивному просторі. М. Голєв слушно відзначає безперечну гносеологічну цінність вивчення метамовної діяльності: «Метамовна свідомість є надзвичайно важливим вузлом системних зв'язків мови як іманентного (системно-знакового), соціального й ментального явища, яке виходить у широкі (а точніше – безмежні) гносеологічні простори» [3:8]. Науковці, які порушують проблему функціонування метамовних коментарів, часто називають їх рефлексивами (І. Вепрева, О. Шейгал, Л. Кім, А. Швець, М. Шумаріна та ін.). Так, І. Вепрева одну зі своїх засадничих статей із цієї проблеми назвала: «Что такое рефлексив? Кто он, homo reflectens?». Дослідниця пише, зокрема: «У сучасному публіцистичному мовленні ми відзначаємо загострення мовної рефлексії носія мови. Ця рефлексія виявляється в актах вербалізації метамовної свідомості. Мовна особистість у мовомисленнєвій діяль-

ності, спрямованій на “ословлювання” світу, експліцитно передає своє ставлення до вживаного слова або виразу. Метамовні вислови занурені в певний загальнокультурний, конкретно-ситуативний, власне лінгвістичний контекст...» [2]. Так само на активності метамовної рефлексії в нашу добу наголошують Н. Мечковська, Л. Синельникова та інші дослідники актуальних процесів у сучасних слов'янських мовах.

Вивчення цього лінгвокогнітивного феномену показує, що типологічно й функціонально цей матеріал вельми неоднорідний, отже, окремі типи коментарів, котрі відтворюються в різних контекстах, потребують уважного дослідження для глибшого розуміння як свідомості мовця, так і законів побудови дискурсу. Наприклад, та сама І. Вепрева звернула увагу, що в рефлексивах часто репрезентовані аксіологічні значення, серед них, за відомою типологією Н. Арутюнової [1:183–224], як загальнооцінні (*люблю слово – не люблю слова, подобається – не подобається; хорошее, чудовое, погане...*), так і частковооцінні. Дослідниця наголошує, що

серед різних типів часткових оцінок слова на першому місці, з її погляду, стоять гедоністичні, і вона наводить досить довгий їх перелік (*здоровое, ласковое, сладкое, мягкое, теплое, неприятное, жесткое, горькое, соленое, нудное* та ін.) [2].

Хоча всі ці коментарі в чомусь однорідні (граматично й семантично – якісні прикметники з оцінно-суб'єктивним компонентом у значенні), декотрим із них властиві варті уваги функціональні особливості. Один із коментарів, що має стійку вербальну форму, але вживається по-різному, і ставлю за мету розглянути в цій статті на матеріалі медіадискурсу, репрезентованому в інтернет-публікаціях українською мовою (залучено як електронні версії друкованих періодичних видань, так і власне мережеві мас-медіа). Ідеться про словосполучення *солодке слово*, що супроводжує деякі лексеми. Традиція метафоричної характеристики певного мовлення, певних висловлювань через відсилання до смакової ознаки *солодке* сягає ще часів Київської Русі [5:24–25; 4:93–96]. Проте в наш час метамовний рефлексив набув специфічних рис, він не завжди слугує саме гедоністичній оцінці. Нині на його функціонуванні виразно позначається той факт, що словосполучення *солодке слово* може і вільно конструюватися (на зразок *м'яке слово* або *тепле слово*), і відтворюватися як стала одиниця, що генетично має інтертекстуальну природу. У другому випадку це завжди є частина більшої сталої синтаксеми, яка походить від прецедентного вислову, імені прецедентного феномену – кінофільму про політичні метаморфози в Латинській Америці «*Это сладкое слово – свобода!*» литовського режисера Вітаутаса Жалакявічуса (1973). Назва фільму закріпила зв'язок метамовного коментаря з однією лексемою, відобразивши вже наявну в мовній картині світу емоційно-оцінну конотацію останньої.

Стабільність конотації, популярність та експресивність прецедентного вислову забезпечили далі його відтворення без зміни форми стосовно різних ситуацій і в українській мові. Так виникла одиниця, яку пропону називати «інтертекстема з метамовним компонентом» (ІМК):

Це солодке слово – свобода [заголовок статті]. 175 років тому в Житомирі народився Ярослав Домбровський – майбутній герой трьох народів [www.ukurier.gov.ua].

У контексті цитованої статті слово *свобода* функціонує так, що його є всі підстави ви-

значити як ключове – власне, тому воно й потрапило в заголовок:

Слід особливо підкреслити, що на той час [початок 1860-х років] лозунг “За нашу і вашу свободу!” вже перетворив польський рух у загальнодемократичну справу»; «...ці люди мали власне поняття про честь, що не дозволяло їм стати катами народу, який піднявся на боротьбу за свободу.

Цей самий метамовний вираз відіграє важливу роль у філософській рефлексії на тему цінностей:

Вам відомий вислів “Це солодке слово “свобода””? І дійсно, спостерігаючи за людьми, за суспільствами, я виявив, що свобода є солодкою і бажаною для багатьох. До свободи прагнуть, свободу хочуть отримати всі. Вам також, мабуть, відомі історії боротьби за свободу: повстання глadiatorів, війна між півднем та північчю США та й боротьба за свободу в нашій країні. Християни також знають, що таке свобода від гріха, яку дав нам Ісус Христос Своєю перемогою на Голгофському хресті. Для нас ця свобода солодка і, не побоюся сказати, навіть п’янка» [lvivchurch.org.ua].

Прикметно, що в останньому випадку автор наголошує на різному наповненні концепту в різних картинах світу, світоглядних системах, але атрибутів *солодка* для іменника *свобода* є вербалізатором емоційно-оцінного складника, спільного для соціогруп, означених за допомогою поширювачів *для багатьох* і *для нас*. Подібне уточнення дозволяє актуалізувати в заголовку статті з газети «Дзеркало тижня» (рецензії на історичне видання «Декларація про державний суверенітет України. Ave, Ukraina!») універсальний, загальнолюдський концепт у рамках картини світу саме українського народу та у зв'язку з конкретними подіями в його історії:

Це солодке слово “свобода”: на смак українця [заголовок]. [...] Автори поставили перед собою надзавдання – знайти відповіді на запитання, чому саме таким чином, як це сталося, відбулась українська незалежність; якими є здобутки і трагічні помилки (чи цілеспрямований саботаж) на шляху до власної держави; у чому полягають особливості національного державотворення? Роздуми болісні, самокритичні і навіть самоїдські. І лише подекуди – оптимістичні. Чому ж українці все-таки не поцінують належним чином найсолодший серед усіх інших – смак свободи? [dt.ua].

У наведених прикладах свобода декларується як цінність, вербалізується по-різному, але зокрема і обов'язково – через ім'я кон-

центу, причому неодноразово й акцентовано, бо концепт перебуває у фокусі уваги журналістів. А наявність прецедентного вислову дає змогу дібрати експресивний, комунікативно привабливий заголовок або розпочати ефектним риторичним ходом.

Як відомо, для сучасності характерним є прагнення до трансформацій прецедентних висловів. Це явище повністю стосується досліджуваної мовної одиниці. У випадках, коли слово *свобода* після трансформації зберігається, маємо справу з рефреймінгом – зміною фрагмента картини світу. Прагматично й концептуально потужним стає шлях заперечної трансформації. У щойно цитованій публікації з «Дзеркала тижня» ми простежили публіцистичну рефлексію на тему свободи в картині світу українців, де поставлено під сумнів відповідність їхнього погляду тому, який є нормативним для мовця. Автор вводить невідповідне твердження про українців у пресупозицію свого питального речення. Однак форму вихідної одиниці роздуми публіциста не зачепили, авторська позиція розкривається в дальшому коментарі, де еліміновано метамовний аспект, а предметом висловлення стає саме ціннісний складник концепту. Натомість різкіше й тому експресивніше погляд публіциста втілюється саме в трансформації ІМК, формально простий і мінімальний, а семантично докорінний, – введенні заперечної частки безпосередньо перед прикметником:

Це не солодке слово свобода... [заголовок]. В перших числах найбажанішої для багатьох пори року влада та громадськість ушановує журналістів у зв'язку з їх професійним святом. Лунають привітання та побажання за їх внесок у відродження демократії та принципів свободи. [...] Режим Кучми розумів небезпеку, що йшла від незалежних засобів масової інформації, і саме тому нещадно боровся з ними. Насаджена режимом несвобода і примус з боку владних структур залишили по собі значний слід внутрішньої самоцензури журналістів, особливо регіональних ЗМІ. [...] І тільки зміни можуть принести реальну, а не декларативну свободу слова на місцях та покласти початок відродженню незалежного та вільного журналіста. [...] Свободу слова так же важко утверджувати, як і вибороти... [www.mnru.mk.ua].

Заперечення покликане привернути увагу до значущих для автора ознак концепту (справжність / удаваність, повнота / обмеженість тощо), до самої наявності цих координат і необхідності осмислювати в них ключо-

ве поняття. Крім того, як і в низці інших прикладів, тут «солодке слово» є репрезентантом ідеального втілення концепту, тим часом як автор веде мову про реальність, і радикальний хід із запереченням конотації слова дозволяє наголосити на важливій для мовця невідповідності ідеального і реального.

Хоча слово *свобода* відіграє ключову семантичну й концептуальну роль у вихідній ІМК, а також у деяких трансформаціях, усе ж здебільшого замінюється саме воно, і тоді метою стає не інакша концептуалізація свободи, а досягнення вищого рівня експресії вислову на будь-яку тему. Вираз у цілому сприймається як експресема і проектується на інші концепти в ролі їх вербалізатора. У зв'язку з цим цікавим із лінгвістичної точки зору постає питання про те, якими виявляються заміщувальні компоненти і чому саме такими.

Інколи використовується пряме значення прикметника, що уможливорює контексти з конкретною смаковою семантикою:

Це солодке слово – наливка. [...] Все, що само “проростає”, без доповнення спиртом, – вино, а додавання спирту й цукру робить наші трюнки наливками. Що ж настоюється для формування витяжки – настоянка. Але ми говоримо про солодке і духмяне. Про наливку» [www.karpaty.net.ua].

Якщо оцінний компонент тут і присутній, то він у будь-якому разі не визначальний. Також варто звернути увагу, що зазвичай уживання слова в переносному значенні робить його експресивнішим, ніж уживання в прямому, а в цьому випадку – навпаки, повернення до прямого значення творить експресію з огляду на узуальність метафори й оказіональність «оберненої» семантичної трансформації, а також через те, що відбувається різкий перехід від абстрактно-високого до матеріально-побутового з застосуванням однієї й тієї самої ІМК.

Частіше ж і в трансформованих висловах використовується переносне значення прикметника. У типових випадках маємо позитивну емоційно-експресивну характеристику: «*Це солодке слово “відпустка”*» [www.dtk.com.ua]. Інтертекстуальність тут завжди слугує додаткової експресії. Так, наведений вислів є заголовком публікації у виданні «Дебет-кредит», призначеному для бухгалтерів, а в самому матеріалі йдеться про нюанси нарахування відпусткових, тож текст формалізований, експресії в ньому, відповідно, мінімум. ІМК дає змогу принаймні в заголовку стилістично урізноманітнити текст у межах можливого.

Усталена в картині світу оцінна маркованість тієї чи іншої лексеми експлікується доволі часто у вигляді аналогічних субституцій:

Це солодке слово “подарунок”... Нарешті! Нарешті прийшла справжня зима – зі снігом, вітром, холоднечю – і ми виразно відчули, що скоро, зовсім скоро Новий рік! [http://h.ua].

У процитованому фрагменті метою автора є відтворення стійких уявлень про дійсність, вписування поточного моменту в циклічні часові координати. Однак, звичайно ж, позитивність емоцій, закладених у вербальну формулу, робить останню вельми придатною і для використання з яскравою вираженою настановою на вплив, маніпуляцію. Із реклами:

Це солодке слово “оргазм” [заголовок]. Хочеться такого життя, як у кіно – чоловік та жінка кохаються, крупним планом показано красиві тіла, обличчя з виразом величезного задоволення, а далі аааа-х! – оргазм не забарився. Та в реальному світі існує прикра статистика: понад половина чоловіків від 40 до 70 років мають порушення ерекції [gazeta.ua].

Власне, у подібних контекстах найяскравіше виявляється та «гедоністична» домінанта оцінки, про яку пише І. Вепрева.

Коли йдеться про певні життєві враження, у яких поєднуються різні форми чуттєвого і духовного досвіду, в семантиці досліджуваного виразу можуть синтезуватися пряме і переносне значення, що робить коментар дуже містким:

Це солодке слово “Магриб”, або Подорож Тунісом [заголовок]. Сьогодні, по поверненню з Тунісу, це слово набуло солодкого присмаку фініків і морської солі на губах, воно продовжує напинати вітрила мандрів, які так не хочеться згортати [www.umoloda.kiev.ua].

Такий синтез можливий за умови аксіологічної гармонії між перцептивним і настроєвим. У протилежному ж випадку виходить, що взаємодія двох значень, буквального і переносного, слугує творенню парадоксу:

Це солодке слово “криза”! Німці заїдають кризу солодким. І тріскають за обидві щочки улюблених ведмежат на призвисько “гумміберхен” [www.germany.ua].

Тут парадокс дає змогу маніфестувати гедонізм усупереч обставинам, і нетривіальна сполучуваність у трансформованій ІМК також слугує підвищенню експресії.

Маємо й випадки, які до «гедоністичних» зарахувати неможливо, але емоційний складник в оцінці слова від цього не стає менш яс-

кравим, а то й навпаки, ще потужніше виразнюється, ґрунтуючись на найглибших людських почуттях:

Це солодке слово – мама... [заголовок]. Нарешті, через двадцять років, я можу вимовити це чарівне слово – мама. Вимовити не вголос, а звертаючись до вас у листі. Стільки разів я вимовляла його уві сні, коли кликала вас, а, прокидаючись, розуміла, що це був тільки сон... [takurs.rovno.ua] (з листа дочки до матері, яка залишила її в дитбудинку).

Варто звернути увагу, що в усіх розглянутих вище випадках із застосуванням характеристики *солодке слово* щодо різних лексичних одиниць оцінний вектор чітко спрямований не на лексему, а на реалію – слово лише її репрезентує.

Як показало дослідження, вельми поширеними є субституції такого типу, у котрих слово, означуване як *солодке*, належить до термінів або професіоналізмів з економічної сфери, наприклад: «*Це солодке слово IPO*» [news.finance.ua] (*IPO* – *initial public offering* – первинне розміщення акцій, перший випуск компанією своїх акцій на ринок). Контекст прояснює ситуацію:

Все більше компаній заявляють про свої плани провести в 2011 році публічне розміщення акцій. У США та Китаї це соціальні мережі і великі ритейлери, в Росії – видобувні компанії, а в Україні інтерес до IPO виявляють агрокомпанії та нафтова галузь.

Тож на застосування рефлексива впливає вербалізований у першому реченні факт привабливості, популярності самого явища. Ще більш очевидно є привабливість явища у випадках з уживанням лексем *інвестиції*, *офшори*:

Це солодке слово – інвестиції [заголовок]. Державний комітет статистики України оприлюднив дані по інвестиціях. Іноземні інвестиції у 1997 році склали \$759,2 млн., що на 42,9% більше ніж у 1996 році. Усього ж на 1.01.98 року Україна отримала прямих іноземних інвестицій на суму \$2053,8 млн. [www.investgazeta.net]; Це солодке слово офшори [www.skyfly.com.ua].

Оцінки ґрунтуються на фінансових інтересах, тобто в цьому випадку є утилітарними, тому позитивно оцінюється те, що сприяє надходженню коштів, їх збереженню або примноженню. Але й стилістика в наведених випадках усе ж відіграє свою роль: експресія твориться на контрасті емоційної нейтральності терміна і його вельми суб’єктивної, до того ж, як уже було сказано, принаймні фор-

мально «гедоністичної» оцінно-емоційної кваліфікації (особливо яскраво цей контраст простежується у випадку з іншомовною аббревіатурою *IPO*). Як і у випадку з «солодким словом» *відпустка*, так урізноманітнюються сухі, аналітичні загалом тексти.

Прагматично ефективними є слововживання, у яких «солодкість» слова подається з позиції Чужого і стає інструментом іронії, а через неї – дискурсивного позиціонування (і опозиціонування). Так, у заголовку «*Це солодке слово – ущільнення*» [kiyany.obozrevatel.com] імпліцитно присутні два суб'єкти. Перший – це той, хто дає позитивну оцінку слову (і через нього – поняттю, а отже, відповідним діям), отримує задоволення, бо має зиск. Це і є Чужий. Другий – це той, чиє ставлення до проблеми ущільнювальної забудови центру Києва розгорнеться вже в тексті, поки що ж він дає про себе знати через тонке іронічне забарвлення заголовка. У самому ж тексті статті наявні оцінні й експресивні характеристики, що належать різним мовцям, котрі аналізують ситуацію:

«тут будинки не вміщуються», «не залишається місця для розміщення під'їзних шляхів, дитячих спортивних майданчиків», «не виключено виникнення конфлікту з місцевими жителями», «на вулиці Артема заборонено всі скверики, які там були», «буде повністю перекрито панорамний вид Печерська з Хрещатика».

І в такий спосіб усталюється образ того, чиєму мовленню може належати заголовковий оцінний вислів, як саме Чужого.

Загалом протистояння з Чужим виявляється на мовному ґрунті в тому, що він використовує слова для приховування своїх недобрих намірів:

Це солодке слово «реорганізація»: ціна на залізничні квитки різко зростає [заголовок]. Все як завжди – за красивими словами «реорганізація» та «лібералізація», крім всього іншого, ховається різке зростання цін на товари та послуги. Після реорганізації «Укрзалізниці» в акціонерне товариство ціна на залізничні квитки може підскочити в півтора рази [infocorn.org.ua].

Це ті випадки, коли мовна особистість в «ословленні» експліцитно передає не своє ставлення до вживаного слова або виразу як до *солодкого*, а ставлення інших членів мовного колективу, і тут уже в дискурсивному вимірі співіснують два оцінні вектори: вектор того, кому належить таке сприймання слова / реалії, і вектор автора, найчастіше поданий так, щоб він збігався з вектором норми. Ще

сильніше відхилення позиції Чужого від норми можна акцентувати, якщо вкласти в його внутрішній лексикон як «солодке» слово не властивий Чужому дисфемізм:

Це солодке слово «стабілізець» [ukrfaq.narod.ru].

Тут не збігаються суб'єкт номінації і суб'єкт метамовної оцінки, що творить комічний ефект, і це опір популярному використанню в політичній риторичі слів *стабільність*, *стабілізувати* як «солодких», тобто маніпулятивних. Контекст із фрагментами мовлення Чужих це підтверджує:

Минулого тижня Україна спостерігала за черговою спробою зробити країні «стабілізець». Вожді БЮТу та Партії регіонів вже були за один крок від підписання угоди про створення Коаліції соборності та відродження. На голови співвітчизників ясным потоком лилися заяви про необхідність стабілізувати політичну ситуацію, що стало б основою консолідації суспільства, добробуту і процвітання.

Так само прагматика дискурсивного позиціонування реалізується в антитезі, у якій відтворюється первинний вислів з яскравим дискурсивним оцінним акцентом (як справжня цінність, на відміну від підмінених цінностей доби):

Бубабістам таки вдалося синтезувати досвід покоління, чия молодість збіглася із падінням совєтської імперії, досвід алкогольно-еротичного покоління із прокуреними легенями, якому, на жаль, було начхати на здоров'я і яке не надто переймалося кар'єрою; для якого шейпінг і шопінг – порожній звук, для якого не існувало слова соловодного за слово «свобода» [litakcent.com].

Цікаво, що в російськомовних дописах в інтернет-медіа мені вдалося виявити ІМК, де справді *свободу* було замінено на *шоппінг*:

Это сладкое слово шоппинг [заголовок]. Шоппинг... Казалось бы, уж сколько было сказано слов на эту тему, но все же давайте немного окунемся в этот увлекательный и захватывающий мир [fashiony.ru].

Це той дискурс, якому і протистоїть дописувач із сайту «ЛітАкцент».

Отже, метамовні коментарі зі словосполученням *солодке слово* вельми різноманітні, тому що рефлексив цей не лише прагматично спрямований (аксіологічний), а ще й має дискурсивний вимір, зумовлений прецедентністю. З одного боку, в багатьох випадках створювана завдяки цій прецедентності експресія так само важлива, як і оцінка, чи й важливі-

ша, і рефлексив слугує комунікативній привабливості тексту або мовленнєвого фрагмента. З другого боку, оцінка в низці висловів виходить на перший план і цілеспрямовано акцентується у зв'язку з її суб'єктом, що дає можливості не просто для вираження

мовлення, а для дискурсивного позиціонування автора, засобом чого стає іронія. Інші типи оцінних метамовних коментарів у їхніх дискурсивно-прагматичних вимірах на сьогодні вивчені недостатньо і потребують дальшого аналізу.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — 2-е изд., испр. — М. : Языки рус. культуры, 1999. — I—XV, 896 с.
2. Вепрева И. Т. Что такое рефлексив? Кто он, homo reflectens? / И. Т. Вепрева // Известия Уральского гос. ун-та. — 2002. — № 24. — С. 217—228.
3. Голев Н. Д. Лингвистика метаязыкового сознания (проблемы и перспективы) / Н. Д. Голев // Обыденное метаязыковое сознание и наивная лингвистика : межвуз. сб. науч. статей : [электронный ресурс] / Кемеровский гос. ун-т, каф. рус. яз. — Кемерово, Барнаул, 2008. — С. 7—12. — Режим доступа к сб. : <http://sotrs.totalh.com>.
4. Кондратьева О. Н. Концепт «слово» как квинтэссенция наивной лингвистики (на материале текстов Древней Руси) / О. Н. Кондратьева // Там же. — С. 92—99.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : [формування і розвиток категорії оцінки] / Тетяна Космеда. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 350 с.